

על דרך השלילה, היינו סילוק היזק ראייה גרידא, אלא יש כאן תקנת חיוב ותביעה ממונית של בניית כותל, ובזה הסבירו כמה שיטות ראשונים שבענין – ע' בברכת שמואל א ב; ובהרחבה בשיעורי ר' שמואל). גם לר' יוסי הסובר (להלן יח): שבכל נזקי שכנים על הניזק להרחיק את עצמו, כאן מודה שחייב המזיק להשתתף בכותל, שהרי זה כ'גירי דיליה' (=חצים שלו, ששולח לרשות חבירו), ובזה מודה ר' יוסי שעל המזיק להרחיק (עפ"י ר"י מיגאש להלן ו: רמב"ן יח: ועוד. וע' רמ"א קנד, טז שיש סוברים שהזק ראייה אינו כגירי דיליה. וע' באבן האול – שכנים ב, טז וחזון יחזקאל – תוספתא א, ה, בבאור מחלוקתם. ועוד על גירי הזק ראייה – ע' ב'קהלות יעקב, ה).

מלבד חיוב בניית הכותל, כתבו הראשונים שיש גם איסור בעצם ההסתכלות לחצרו של חברו, משום עין הרע, או לשון הרע, או משום צניעות. (ע' רמ"ה פ"א כה ופ"ג רפ; רמב"ן גט. וע' שו"ע שעה, א). ואפילו שאין חשש של עין הרע, אסור לראות שלא מדעתו, כי שמא אינו חפץ שידעו ממעשיו ומעסקיו. (שו"ע הגר"ז – נזקי ממון יא).

וצריך אדם להזהר מלעמוד כנגד בית או חצר חברו ולראות בו, אפילו ללא כוונה להסתכל בעסקיו, אלא יחזיר פניו – כדי שלא יחשדהו חברו שמתכוין להסתכל לידע עסקיו. ואפילו רואהו ושותק לו, שמא מתבייש לומר לו. (סמ"ע וש"פ. מובא בא"צ ערך 'הזק ראייה').

מוסר ומידות

... ובאמת כך הוא, שכל התורה, שהיא רצון השי"ת ודרכיו הישרים, היא מוסר וחכמת היראה, [אך לימוד המוסר נוחץ כדי למצוא בתורה את המוסר, שע"י הלימוד בעיון החלק המוסרי, מבין ומוצא בשאר דיני התורה את המוסר שבהם].

וכמו דיני היזק ראייה ודיני נזקי שכנים, שהוא אף בדבר הבא ממילא ללא שום כוונה וגם בלי רצון אלא בעל כרחו, ובכל זאת יש עליו דין 'מזיק' וחייב בהרחקות. הרי מכאן אנו למדים כמה חייב אדם להזהר מגרימת נזק לחבירו, וכל שכן בידיים, וכל שכן לרבים. ועד כמה חייב לדאוג להטבת ענינים של הבריות. ואי-הזהירות בזה, אין בה רק תביעה בגלל חסרון בתיקון ישובו של עולם, אלא הוא חסרון בעצם תכליתו של האדם, שהוא להטיב לזולתו. ואמרו זכרונם לברכה: 'האי מאן דבעי למהוי חסידא – לקיים מילי דניזקין' – הרי שהזהירות בעניני נזיקין נוגעת לענינים רמים ביותר ולעניני נצחיות, והיא הדרך למדרגות עליונות. ולהפך, הפגם בזה נורא למאד. (משנת ר' אהרן – ח"א עמ' קיד)

'אסור לאדם לעמוד בשדה חבירו בשעה שהיא עומדת בקמותיה' – אנו עוברים על דברי גמרא אלו בהבלעה, בלי שום בושות פנים, אבל באמת על האדם לעמוד מבויש ונכלם, כלימה תכסה פניו, שבמצואותו לבד נידון כמזיק ממש'. (דעת חכמה ומוסר' ח"ב ה)

דף ג

הערות, ציונים וראשי פרקים לעיון

'כי רצו מאי הוי, נהדרו בהו? אמר ר' אסי אמר ר' יוחנן: שקנו מידן' – נחלקו הראשונים באחים החולקים קרקע שירשו – האם צריכים לעשות קנין או די בהטלת גורל. (ע' רמב"ם וראב"ד – שכנים ב, יא ובמ"מ; טור חו"מ קעג). וכאן מבואר לכאורה שצריך קנין. ואפשר שהדבר תלוי במחלוקת

האמוראים אם האחיז שחלקו – לקוחות הם, שאין אומרים הוברר הדבר שהחלק שנטל, זהו אותו חלק שירש, אלא הרי זה כקנין מחדש. ולפי דעה זו נראה שצריכים קנין גמור. או שמא 'יש ברירה' ואינן כלקוחות אלא כיורשין, ואין צריך קנין.

ואולם הרמב"ם פסק 'אין ברירה' ומאידך פסק שאין צריך קנין. ויש ליישב, כיון שדין 'גורל' נלמד מחלוקת הארץ, והיא הלא היתה מיועדת מתחילה לחלוקה, רק בכגון דא שמענו שמועיל הגורל לברר לכל אחד את חלקו, אבל נכס שאין בו דין חלוקה אלא שנתרצו שני הצדדים לחלוק, לא שמענו שמועיל גורל. ולכן הצריכו כאן למעשה קנין. (עפ"י קובץ שיעורים. במה שתלה שאלה זו בדין 'ברירה' – לכאורה מיניה וביה מוכח כאן שדיברו למאן דאמר 'אין ברירה', שאם יש ברירה, לכאורה אין צורך בקנין על רוחות מסוימות (ערש"י), אלא די אם יקנה כל אחד חצי מחלקו השייך לו בכל מקום שהוא, אלא משמע שאין מועיל לעשות כן, לפי שאינו מבורר. אמנם אפשר שאף למ"ד 'יש ברירה' מודה שאין זה קנין. וצ"ב).

(ע"ע 'מרומי שדה'; שיעורי ר' שמואל – קדושין יז: אות רעא).

'קנין דברים בעלמא הוא' – יש מן הגאונים שכתבו, שהוא הדין באומר לחברו 'אתן לך כך וכך' ועשו קנין – קנין דברים בעלמא הוא ואינו מועיל. (רב האי גאון בספר 'מקח וממכר', לו – מובא בר"ן כאן. וכן משמע מהתוס' כאן; נמו"י). ויש חולקים וסוברים שקנין 'אתן' – מועיל. (ע' ביד רמ"ה כאן; טוש"ע חו"מ רמב"ב, ובנו"כ; ב"י ורמ"א רו).

וב'שערי ישר' (ה,ב) פרש טעם הפוסקים שקנין 'אתן' אינו מועיל – ש'אתן' משמע שיתן מדעתו, ולא שייך קנין אלא על העברת בעלות ושליטה לקונה, וכאן הרי אין לו שום זכות, אלא שהתחייב זה לתת מדעתו. וע"ע ב'ברכת אברהם' כאן.

'כגון שהלך זה בתוך שלו והחזיק, וזה בתוך שלו והחזיק' – כתבו הרא"ש (עפ"י התוספתא) והרשב"א (בחדושי, ובתשובותיו – ח"א אלף רכו), שאין צורך ששניהם יחזיקו, אלא כיון שהחזיק האחד נסתלק מחצי האחר ונקנה לחברו, כדרך קנין חליפין.

(ופרש הרשב"א, שזהו עיקר חידושו של של רב אשי. ועוד כתב, שאין זה קנין חליפין ממש, אלא כעין חליפין, ומתורת קנין כסף. וע' רעק"א. וע"ע בלשון הרמב"ם – שכנים ב,י). ויש שפרשו שמדובר בהילוך בלבד, ולא בחזקה גמורה, ולכן צריך שיחזיקו שניהם. (ע' ב"י קנו מהגה"מ ובחזו"א ב"ב א,ד. וראה בפירוש המשנה להרמב"ם).

'גזית – אבני דמשפא, דכתיב: כל אלה אבנים יקרות כמדות גזית' – המשך הפסוק: 'מגוררות במגרה'.

וכן דרך הגמרא והמדרשים, להביא את תחילת הפסוק, כאומר וגו'. כמבואר בהרבה מקומות, ובראשונים. (ע' להלן ד. ברש"י ד"ה הנני; וכן ברש"י להלן יא. ד"ה אוצרות; תגיגה יב: 'אדה"ר... וברש"י; שם טו: 'ועליו הכתוב' ומהרש"א; יבמות ה: ובתד"ה כולכם; שם טז: 'ידו פרש...'; שם סה: 'זיאמר שמואל...'; ועתוס' יבמות קא: ד"ה ומנקרא; סוטה ו. ובתורא"ש; פרוש הרא"ש – נדרים נה. תוס' נזיר מה. ד"ה לאביו; רשב"א ב"ק קיב. ועוד רבים). – שהרי אמרו (ע' שמו"ר מא,ו) שתלמיד חכם צריך להיות זריז ומקושט בכ"ד ספרים, והרי המקרא כבר שגור על פיו.

(ע"ב) 'כל מאן דאתי ואמר מבית חשמונאי קאתינא – עבדא הוא, דלא אישתיירא מינייהו אלא ההיא ינוקתא...' – ... וברור בעיני דמה שאמרו דלא אשתייר מיניה כו' אין רצה לומר דלא נשאר לגמרי מהם, וחלילה מי שעשה התשועה הגדולה הזאת בישראל יכלה זרעו מן העולם, ואף דהרמב"ן (פ' ויחי) נתן טעם לזה, מפני שנטלו מלוכה, אין זה מספיק להסיר השאלה למה יגיע עונש זה לחשמונאי הצדיק שלא נטל מלוכה, שלא ישאר כלום מזרעו, אבל ברור בעיני דהכונה שלא נשתייר מזרעו בפירסום ומי שיתייחס אחריו. וקטלינהו לכולהי מרותיה, היינו

כל אותם שמצא, והם נענשו בעונם, והשאר נחבאו והעלימו עצמם ולא פירסמו יחוסם. ולפי שמשכה מלכות הורדוס וורעו ק' שנה, שכל אותם הימים היה ירא לפרסם עצמו מי שהיה מבית חשמונאי, על כן נשתקע ונשתכח זכר יחוסם מן העולם, ולא נשאר מי שמתייחס אחריהם אלא אותם העבדים בני הורדוס...'. (מתוך 'רסיסי לילה' נג, עמ' 168. וראה 'הכמה ומוסר' לרש"י זיו, ח"א קכו; 'לקט שיחות מוסר' לגרי"א שר, ח"ב עמ' קנג).

'כי חזת ההיא ינוקתא דקא בעי למינסבה, סליקא לאיגרא...' – דקדק לומר 'למינסבא', לפי שעבד של בית חשמונאי היה, ועדיין לא נשתחרר, והרי הוא עבד של אותה ינוקתא, ואם נשאה – הרי הוא משוחרר, כמו שאמרו (בגטין) באדון שנושא שפחתו, הוא הדין להפך, אשה שנישאת לעבדה, יצא בן חורין. (מהרש"א. וע"ע בפתח עינים ובבן יהודע).

ליקוטים מפוסקים אחרונים

(ע"ב) 'איכא בינייהו דאיכא (בי כנישתא אחריתי)' – גרסת הרי"ף, הרא"ש, ועוד, וכן הגיה המהרש"א: **דוכתא לצלויי'** – ולגרסא זו, כתבו כמה וכמה ראשונים (עתוס', רשב"א, ר"ן, מאירי ועוד) שכאשר יש בית הכנסת קבוע להתפלל בו, מודים כולם שמותר לסתור את הישן לפני בניית החדש. וכן פסק הט"ז (או"ח קנב).

והנה כתב הרא"ש שמרימר ומר זוטרא שסתרו ובנו בי קייטא בסיתוא, דעתם כ'איכא דאמרי' שכל שיש מקום אחר להתפלל בו – מותר. (והתוס' כתבו הסברים אחרים). ולכאורה נראה שסובר הרא"ש שגם כאשר ישנו בית הכנסת אחר באותו מקום, תלוי הדבר בשתי הדעות, ולכך הוצרך לומר שסברו כדעה השניה.

אך אפשר שגם הרא"ש מודה לדברי שאר הראשונים, אלא שלדעתו בית הכנסת שאינו של קייטא או של סיתוא, אינו נחשב כבית הכנסת קבוע, ולכך תלה הדבר בשתי הדעות, כדין שאר מקומות אחרים שיכולים לשמש לתפילה.

ואף שה'מגן אברהם' (קנב) ועוד אחרונים מחמירים בדבר, יש מקום להקל כדעת הרבה מן הראשונים. (ולא מצינו למי מהראשונים שיחמירו בהדיא בזה). ובלבד שאותו ביהכ"נ הקבוע, יש בו מקום לכולם להתפלל בו בריוח. (באור הלכה קנב ד"ה אין. וכן משמע שם במשנ"ב קנג, מא שנטה להקל כדעת הט"ז. וע"ע שו"ת שבט הלוי ח"ו יז. וע"ע במש"כ שם בח"א מא).

(ואף לשיטת הט"ז, אם לא יבנו אחר במקומו – אסור לסתור, הגם שיש בית הכנסת קבוע בעיר, ועתה יתרבו המתפללים בו ויהא בתוכו רוב עם. והטעם, לפי שיש מעלה גדולה בשני בתי כנסיות, וע"י סתירת ביהכנ"ס על כל פנים יש כאן התמעטות בקדושה. – עפ"י אגרות משה או"ח ח"ב מז).

ואם אי אפשר לבנות את החדש ללא סתירת הראשון, כגון כשרוצים להרחיב את הבנין – כתב הרא"ש שמותר הדבר, כמו 'איכא ביה תיוהא'. (וזה שהקשו מסתירת בית המקדש – לפי שהיה יכול לסתור מעט מעט ולבנות מעט מעט, לסירוגין, ולא היה לו לתת עצה לסתור כולו בבת אחת. בן יהודע). ואמנם, אין הדבר מוסכם – ע' רמ"א קנב, ובבאה"ל שם ד"ה דינא. וע' בספר 'אהל משה' (לר"מ מוולאברום ז"ל, בחלק השו"ת, א. וע' בשו"ת שבט הלוי ח"ו יז).

וכתב בשו"ת דובב מישרים (ח"ג נג) שהכרעת האחרונים, שמותר ליתוץ לצורך תיקון, בפרט כשבאופן ישיר מהסתירה מתרחב הבית, כגון שכותל מפריד בין שני חדרים, ובנתיצתו נעשה חדר אחד גדול. ועיין עוד שם בח"ב מז – אודות סתירה ע"מ לבנות במקום אחר. וכתב שם עוד, שאם לפי התכנון, מוכרחים להניח חלק מן המקום שבו היו מתפללים, לעשותו

פרוזדור – נכון שיהיו מתפללים גם שם, שלא לבטל את קדושת המקום, ואפילו כשבנוהו על תנאי שיהו רשאים לשנות ולמוכרו לחול.
ועל איסור נתיצה בבנין זמני – ע"ש בח"א קלא, ב ובמפתחות. וע' דברי יואל ח"א ו, ב.

'אי בעית אימא: תיוהא חזא ביה' – ומוכה, שכשיש תיוהא מותר לסותרו מיד, אף על פי שאין מקום אחר להתפלל בו, שהרי בית המקדש הוא כליכא דוכתא אחרינא'. (הרמ"ה. מובא באור הלכה קנב ד"ה סותרים. וע"ע ב'הר צבי' כאן).

(נראה לכאורה שאם הוא בענין שאסור לשהות שם, שהוא מט ליפול בכל רגע, פשיטא שאין חילוק אם יש מקום אחר אם לאו, לעולם סותרין אותו מיד, שהרי בטל הוא מכל שימוש. ונראה שהחידוש שאפילו ניתן עוד לשהות בו זמן מה, מותר, לפי שסופו ליפול. ובוזה חידש שאף אם בינתים אין מקום אחר להתפלל בו – מותר. אך במה שכתב הרא"ש, שכל בנין שא"א לבנותו ללא סתירה, דהוי כתייהא, לא שמענו שיהא מותר כשאין מקום אחר להתפלל בו. וצריך בירור בכל זה).

'סתריה ועייל לפורי' להתם ולא אפקיה עד דמתקין ליה שפיכי' – כתב הרמב"ם (תפילה יא, ג. וכן בשו"ע או"ח קנב): 'סותרין אותו מיד ומתחילין לבנות ביום ובלילה' – ואפשר שמקורו מכאן, שפרש מה שאמרו שהכניס מיטתו לשם ולא הוציאה עד שתושלם העבודה – היינו, שהכניס מיטתו כדי לפקח על הבניה שנעשית גם בלילה. (אמת ליעקב. וע"ש בכס"מ).

פרפראות לחכמה

'גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון' – רב ושמואל, ואמרי לה ר' יוחנן ור"א, חד אמר: בבנין...' – 'יהיה' במילוי אותיות – 70, והיינו, כמנין 'יהיה' כן כבודו של האחרון יגדל מן הראשון. (בן יהוידע)

'אמר, מאן דריש מקרב אחיך תשים עליך מלך, רבנן, קם קטלינהו לכולהו רבנן. שבקיה לבבא בן בוטא...' – פירוש, הרג את כל חכמי הסנהדרין, לפי שהיה ירא פן ידינוהו על פי התורה, על אשר עבד הוא ומלך בחזקה, בהרגו נפשות נקיים.
ושייר את בבא בן בוטא – כדי ליטול ממנו עצה. וזה שבחר דוקא בו, שהיה יודע בו בטבעו, שהוא סבלן וסולח ומוחל לכל מי שחטא כנגדו, כאשר מצינו (בנדרים טו) במעשה באשה תמה ששברה שתי גרות על ראשו בחשבה שכך אמר לה בעלה, ולא די שלא הקפיד עליה, אלא אף ברכה. הרי שהיה ידוע כמעביר על מידותיו, לכך בחר בו הורדוס לשיירו.
ולכך סימא את עיניו – שרצה לבדקו ולנסותו, כאשר עשה לבסוף. ועוד, שחשש שמא ידברו על ליבו של בבא-בן-בוטא להקים מחדש את הסנהדרין, ושישב הוא בראשה, לכך סימאו, שהסומא פסול לדון בסנהדרין. (בן יהוידע)

דף ד

'סבר למשעייה' (גי' הב"ח למחפיה) **בדהבא. אמרו ליה רבנן: שבקיה דהכי שפיר טפי' – מכאן פסק הרמב"ם (פ"א מהל' בית הבחירה הל' י"א) אם יכולין לטוח אותו בזהב ולהגדיל במעשיו, ה"ז מצוה. (הגר"א נבנצל שליט"א)**

דף ג

ג. א. שותפין בדבר שאין בו דין חלוקה, שנתרצו לחלוקה, וקיבלו על כך קנין — האם יש תוקף לאותו קנין?
ב. על אלו סוגי חלויות שייך מעשה קנין ועל אלו אינו שייך?

א. אין מועיל קנין סודר על עשיית חלוקה, שקנין דברים בעלמא הוא, אלא אם כל אחד ברר לו חלק מסוים ועשו קנין להקנות לכל אחד את חלקו שברר, או שהחזיקו באותם שטחים שבררו. (ואין צורך באמירת 'לך חזק וקני'. (תוס'). ויש חולקים (ע' ב"י קנו בשם הרמב"ן; חזו"א ב"ב א, ד). ו"א שמספיק שאחד מהם יחזיק בחלקו, וממילא נקנה החלק האחר לשותף האחר. ערשב"א ורא"ש).

ב. אין שייך מעשה קנין אלא בהעברת בעלות על חפץ, כמכר ומתנה, או שיעבוד נכסים. וכן כשאדם משעבד עצמו לשלם. (עתוס'). ונחלקו הפוסקים בדין קנין 'אתן', אם מועיל אם לאו, אבל אין שייכת פעולת קנין על התחייבות לעשות מעשים מסוימים, שאינם שייכים להעברת בעלות, וכגון על ביצוע חלוקה סתמית. (וכן אם עשו קנין לבנות כותל, כתב הרשב"א שהוא קנין דברים, ורק אם נתחייב אחד לחברו דמי מחצית הכותל — מועיל. וע' ברכת שמואל, א).

ד. א. מה היה גובהם של שתי המקדשות?

ב. ממה היתה עשויה המחיצה המבדלת בין הקדש לקדש-הקדשים.

א. מקדש ראשון — שלשים אמה. והשני — מאה. (גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון יותר מן הראשון' — חד אמר: בבנין).

ב. בראשון — מאבני גזית. (ונחלקו בסוטה מח: אם היו מגוררות בברזל (ומתקינן מחוץ להר) או ע"י השמיר. וקרא ד'מגוררות במגרה' בביתו של שלמה כתיב ולא בבית אלקים), ורחבו אמה בת ששה טפחים. ובשני — היתה המחיצה פרוכת. (שתי פרוכות היו, וביניהם אמה רווח. יזמא נא).

ה. האם ובאלו אופנים מותר לסתור בית הכנסת כדי לבנות אחר תחתיו?

אין לעשות כן, אלא יש לבנות קודם את החדש, ורק אח"כ לסתור את הישן. (אף קודם שנכנסו להתפלל בו. — תוס'. אך דוקא כשנשלמה בנייתו. — באור הלכה). אם משום התרשלות בבנית החדש אם משום שבינתיים אין מקום תפילה. ונפקא מינה — כשיש מקום אחר להתפלל בו. (ולהלכה, אסור גם כשיש מקום אחר. או"ח קנב).
ואם רואים בו שבר וכדומה, שעומד ליפול — סותרים אותו. (ולתירוץ אחד בתוס', בניית בית חורף לימות החורף, וכן בית קיץ לקיץ, הרי זה כ'תיוהא'. ולתירוץ אחר, כאשר יש ביהכנ"ס קבוע נוסף — מותר לכו"ע. וכן פסקו הרבה פוסקים, ראשונים ואחרונים. ודוקא כשיש מקום מרווח להתפלל בו כולם. ולתירוץ אחר בתוס', לזמן מרובה אין לחוש לפשיעה, וכיו"ב. ע' בבאה"ל שם).

דף ד

ו. מי ששדויתו מקיפות את שדות חברו וגדרם משלש רוחות, ועתה גדר אחד מהם את הרוח הרביעית — האם חייב הניקף לשלם לו עבור הוצאות הגדר?

כל עוד לא נגדרה הרוח הרביעית — פטור מלשלם, שהרי עדין שדהו פרוצה.

כשגדר את הרביעית — נחלקו תנא קמא ור' יוסי, ומחלוקתם נתבארה בכמה אופנים: